

DOI 10.31558/2519-2949.2022.3.5

УДК: 329.1/9-021.321(6-191.2)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4955-9676>**Остапець Ю. О., ДВНЗ «Ужгородський національний університет»**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7727-9666>**Остапець І. Ю., ДВНЗ «Ужгородський національний університет»**

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ТРОПІЧНОЇ АФРИКИ

Схарактеризовано особливості партійного будівництва в країнах Тропічної (Субсахарської, Чорної) Африки. Підкреслено, що партійне будівництво відбувається у рамках політичного процесу незахідного типу. Виокремлено основні ознаки політичного процесу для країн Тропічної Африки:

1) специфічний спосіб організації влади, який поєднує принципи та інститути старих (традиційних, колоніальних) і нових форм автократії і демократії; 2) інститут виборів є єдиним повноцінним демократичним інститутом в Африці, хоча процедури їх проведення увесь час порушуються; 3) тривале перебування при владі однієї партії і незмінність політичних лідерів; 4) президентсько-парламентська форма правління, яка по суті є президентською; 5) відсутність стабілізуючої раціональної бюрократії; 6) вагомий (інколи домінуючий) вплив армії на політичний процес; 7) нерозвинутість громадянського суспільства; 8) слабкість політичних партій, кланова їх природа, еволюція у бік режиму особистої влади, популістські стратегії їхньої діяльності; 9) тرابалізм; 10) гібридний політичний режим.

Виокремлено та досліджено основні періоди розвитку політичних партій у країнах Тропічної Африки: перший: між Першою та Другою світовими війнами (зародження політичних партій); другий: 1945–1970 рр. (формування багатопартійності); третій: 80-ті рр. XX ст. (домінування однопартійних систем); четвертий: починаючи з 90 х рр. XX ст., головною характеристикою якого є перехід до багатопартійності.

Досліджено основні характеристики політичних партій Тропічної Африки: неможливість визначення чисельності партій; слабкість організаційної структури; звужений програмно-ідеологічний спектр партій; велика типологічна різноманітність. Запропоновано типологію політичних партій: 1) Традиційні партії місцевої еліти; 2) Клієнтельні партії; 3) Класові масові партії; 4) Плюралістичні масові партії; 5) Націоналістичні партії; 6) Моноетнічні партії; 7) Поліетнічні (конгресні) партії (союз, коаліція етнічних партій); 8) Релігійні партії; 9) Фундаменталістські партії та неототалітарні релігійні партії; 10) Електоральні партії; 11) Персоналістські партії; 12) Партії-рухи; 13) Партії «нової політики»/ одного-двох актуальних питань.

Зроблено висновки щодо особливостей функціонування політичних партій країн Тропічної Африки в умовах демократичного транзиту, як правило це гібридний політичний режим.

Ключові слова: Тропічна Африка, демократичний транзит, політичний процес, парламентські вибори, гібридний політичний режим, політичні партії країн Тропічної Африки, неопатримоніалізм.

Постановка проблеми. Політичні партії відіграють важливу роль у системі владних відносин, впливають на вироблення та реалізацію політичного курсу країни. Але якщо у Європі виникнення політичних партій пов'язане з поширенням загального виборчого права та розширенням повноважень парламенту, то формування політичних партій у країнах Африки обумовлено підйомом національно-визвольного руху і утворенням незалежних держав. Слід також зазначити, що розвиток політичних партій і партійних систем у африканських країнах відбувався в умовах незахідного політичного процесу, який має свою специфіку, і яка тим чи іншим чином впливає і на особливості партійного будівництва. Особливості незахідного політичного процесу потребують інших підходів до аналізу, ніж ті, які пропонуються політологією, яка по своїй сутності є європоцентричною наукою. Тому і такий інститут країн Тропічної Африки як політичні партії також потребує розробки методологічних підходів до їх аналізу.

Таким чином, **метою** нашої статті є характеристика особливостей розвитку політичних партій і партійних систем країн Тропічної Африки та окреслення методології їх вивчення. Для досягнення мети дослідження необхідно вирішення таких дослідницьких **завдань**: 1) охарактеризувати особливості політичного процесу в країнах Тропічної Африки та його вплив на партійне будівництво; 2) виокремити та дослідити основні періоди розвитку політичних партій і партійних систем; 3) показати вплив демократичного транзиту на функціонування партійних систем у африканських країнах.

Методологію дослідження утворюють такі теоретичні концепти, як теорія неопатримоніалізму, транзитологія та парадигма незахідного політичного процесу. Для написання статті були використані низка статистичних баз даних [5; 18] та наукові розвідки таких вітчизняних і зарубіжних вчених: В. Буренкова [1; 2], В. Гура [3], О. Ємельянова [7], Г. Зеленько [8], М. Косухіна [10], Ю. Мацієвського [14], А. Романюка [19], Л. Даймонда та Р. Гатнера [20], Г. Ердмана [21] та інших.

Характеризуючи особливості партійного будівництва в країнах Тропічної (Субсахарської, Чорної) Африки (49 країн), слід зазначити, що категоріальний апарат, котрий використовується для аналізу політичних партій і партійних систем не може адекватно відображати розвиток партійних структур на африканському континенті. Перш за все тому, що політичний процес, одними з головних суб'єктів якого є політичні партії у незахідних суспільствах відбувається кардинально іншим чином. У «Політичній енциклопедії» зроблено таке визначення політичного процесу «...сукупність послідовних дій політичних суб'єктів з реалізації своїх інтересів через політичну владу. Політичний процес виражає і розкриває формалізовану послідовність політичних дій суб'єктів від стадії формування політичних запитів і мети до ухвалення рішень і їх реалізації» [17, с. 596]. «За такого трактування політичного процесу, – вважає А. Романюк, – ми втрачаємо низку його важливих характеристик» [19, с. 180]. А. Романюк вважає, що «що політичний процес має відображати напрямок, або вектор політичного розвитку протягом певного часу і включати в себе сукупність комунікацій та взаємодій, які зумовлюють розвиток полісу у визначеному напрямі. Цей напрямок може бути формалізованим, тобто зафіксованим у певному документі або артикульованим публічно. Питання часу так само має суттєве значення. Він може і повинен вивчатися/сприйматися як ретроспективно у минуле, так і відносно сьогодення та в перспективі. Базовим відрізком ми маємо рахувати каденцію парламенту.....» [19, с. 181–182].

Одним із перших специфіку незахідного політичного процесу охарактеризував Л. Пай. Для розробки ідеалтипової моделі незахідного політичного процесу він використав Бірму, застосувавши метод кейсів. Вчений виокремив низку характерних рис цього процесу (17): «1) у незахідних суспільствах політична сфера немає чіткого відокремлення від суспільних і особистісних взаємовідносин; 2) політичні партії в незахідних суспільствах, як правило, відображають інтереси якоїсь соціальної групи (етнічної, релігійної, регіональної), чи впливового харизматичного лідера; 3) наявність великої кількості різних клік (угруповань); 4) в незахідних суспільствах опозиційні партії і еліти досить часто стають ініціаторами революційних рухів; 5) відсутність єдиної системи інтеграції і комунікації учасників політичного процесу; 6) незахідний політичний процес відрізняється високими темпами рекрутування нових політиків; 7) домінуючим типом лідерства є харизматичний; 8) незахідні політичні системи функціонують в основному без участі політичних «брокерів» та інші» [16].

Але слід зазначити, що характеристики політичного процесу Л. Пая неможливо рахувати цілком релевантними для усіх незахідних цивілізацій, в тому числі і африканської. Політичному процесу для країн Тропічної Африки характерні свої специфічні ознаки, до яких С. Педро Каміла да Коста відносить такі: «1) в більшості сучасних африканських країн склався специфічний спосіб організації влади, який поєднує принципи та інститути старих (традиційних, колоніальних) і нових форм автократії і демократії; 2) інститут виборів є єдиним повноцінним демократичним інститутом в Африці, хоча процедури їх проведення увесь час порушуються; 3) для африканських держав характерним є тривале перебування при владі однієї партії і незмінність політичних лідерів. Показник незмінності сягає 75 % ([7, с. 149]); 4) більшість африканських країн формально є президентсько-парламентськими республіками, але по суті вони є президентськими; 5) в Африці відсутня стабілізуюча конструкція демократичної держави – ефективна, раціональна бюрократія; 6) особлива роль у африканському політичному процесі належить армії, яка має на нього суттєвий вплив; 7) нерозвинутість громадянського суспільства; 8) слабкість політичних партій, кланова їх природа, еволюція у бік режиму особистої влади, популістські стратегії їхньої діяльності» [4, с. 41–43].

«З урахуванням вище сказаного, – підкреслює дослідник, – африканський політичний процес можна розглядати як самостійний цивілізаційний тип, у якого багато спільного з незахідним політичним процесом (за Л. Паєм), і зовсім мало схожого з політичним процесом на Заході. Для африканського політичного процесу характерна ангажована політична участь, тіньові практики прийняття важливих рішень, вертикальний характер політичної комунікації і бажання правлячих еліт залишити незмінними систему відносин у суспільстві» [4].

До вказаного вище, на нашу думку, слід додати ще такі характеристики політичного процесу: а) значний вплив релігії та інших культових обрядів; б) плеємна, кланова і географічна належність та ідентифікація; в) гібридний політичний режим; г) трабалізм.

Таким чином, охарактеризувавши сутність політичного процесу в країнах Африки, ми можемо зробити висновок про специфіку використання політологічної термінології для його аналізу, в тому числі і для дослідження політичних партій і партійних систем. Політологія є європоцентричною наукою, категоріальний апарат якої сформувався на основі аналізу соціально-політичних процесів в Європі і Північній Америці. Тому вивчати політичні інститути і процеси Субсахарської Африки необхідно з врахуванням місцевої специфіки, реального суспільного устрою, а не ідеалтипових конструкцій, напрацьованих західною політичною наукою.

Періодизація розвитку політичних партій в країнах Тропічної Африки. Процес становлення партій у Тропічній Африці охоплює тривалий період і пов'язаний з політико-правовим розвитком африканських країн. Вирішальний вплив на нього мали такі чинники, як форми та методи здійснення колоніального панування, ступінь соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку африканських країн, активність визвольного руху, специфіка демократичного транзиту, а загалом, як ми вже зазначали, особливості політичного процесу.

Якщо у Європі виникнення політичних партій пов'язано з поширенням загального виборчого права та розширенням повноважень парламенту, формування політичних партій у країнах Африки обумовлено підйомом національно-визвольного руху.

Перші політичні партії в країнах Тропічної Африки зароджуються на початку ХХ с. А у період між Першою та Другою світовими війнами в країнах Африки виникає низка політичних організацій різних за своєю соціальною природою, характером та рівнем політичної діяльності. Під натиском антиколоніальних виступів адміністрації метрополій змушені були погодитися на легалізацію в окремих країнах партій та визнавати за корінним населенням право на утворення різних громадських організацій [10]. Отже, історичні рамки першого періоду становлення політичних партій – є період між двома світовими війнами. У цей час сформувалися і набули розвитку політичні партії, які створювалися на класовій то етнорелігійній основі: марксистські, буржуазно-націоналістичні, реформістські та етнічні.

«Разом з тим, – зазначає Н. Косухін, – політичні організації у країнах Тропічної Африки здебільшого залишалися аморфними утвореннями. Вони не мали чітких програмних установок, не мали підтримки мас. Значна частина об'єднань корінного населення, які мали політичний характер, створювалася на етнічній чи етнорелігійній основі. Нерідко антиколоніальні виступи наділялися релігійно-містичною формою, а їхні лідери проголошувалися месіями, пророками чи святими» [10].

Історичні рамки другого періоду розвитку багатопартійності в Африці можна окреслити 1945–1970 рр. Після закінчення Другої світової війни вагомий вплив на розвиток партійних систем країн Африки мала холодна війна і боротьба двох блоків (НАТО і Варшавського договору) за сфери впливу. Кожна сторона у цій боротьбі прагнула мати своїх сателітів в Африці, де правлячі партії ставали прихильниками відповідної ідеології і основних принципів побудови суспільного життя: пробуржуазні та революційно-демократичні (комуністичні, соціалістичні) політичні сили.

Як зазначає у дисертаційній роботі В. Буренков «бурхливе утворення політичних партій у країнах Тропічної Африки розпочинається після Другої світової війни. В процесі їхнього утворення пріоритетну роль відіграють етнічні чинники які, по суті, й визначали межі соціального впливу цих формувань на корінне населення. Майже всі партії створювалися на певній етнічній основі: на території сучасного Беніну створений в 1956 р. Демократичний рух Дагомеї виражав інтереси етносів північних районів; на теренах нинішнього Габону заснований в 1948 р. Габонський демократичний і соціальний союз опирався на народність фанг, яка мешкала в північно – західному регіоні, в той час як дві інші партії – Партія габонської національної єдності (створена в 1946 р.) та Габонський демократичний блок (сформований в 1953 р.) відображали інтереси етносів східної і південної частини країни; в нинішній Республіці Конго сформований в 1946 р. Африканський соціалістичний рух, котрий опирався на народність мбоші, Конголезька

прогресивна партія (1948 р.) – на народність бавілі, Демократичний союз захисту африканських інтересів (1956 р.) – на народність баконго та інші» [1, с. 39–40].

Суттєвий вплив на розвиток партій у цей період мав також процес утворення незалежних держав у результаті антиколоніальної боротьби. 14 грудня 1960 р. на 15 сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам. Декларація підтвердила право всіх народів на самовизначення і проголосила необхідність викорінення колоніалізму [6]. А 1960 р. увійшов в історію як «рік Африки». У цей час на карті світу з'явилося 17 нових африканських держав.

Отже, політичні організації країн Тропічної Африки в більшості випадків були аморфними партійними формуваннями без чіткої програми і підтримки мас. Спільною ознакою перших партійних утворень була організаційна слабкість і політична невизначеність, а їхні вимоги не виходили за межі гасел «покращення» колоніального режиму.

Наступний третій період у розвитку партійного будівництва в Африці – 80-ті роки ХХ ст. Ці роки для більшості країн континенту пройшли під знаком панівного авторитаризму. «Як приклад можна навести 33-річне авторитарне правління президента Кот-д'Івуара Фелікса Уфуе-Буанї, котрий переобирався на цю посаду сім разів. Авторитаризм Уфуе-Буанї виявлявся у різних сферах життя: парламент йому підзвітний, він керував урядом і правлячою Демократичною партією. У цій країні упродовж 30 років існувала однопартійна система. Створення інших політичних організацій не допускалося, хоча конституція декларувала свободу організацій та функціонування політичних угруповань» [10].

«За показником персональної тривалості правління регіон Тропічної Африки – світовий рекордсмен. Щорічно в рейтингу найжорстокіших диктаторів світу найбільше, за визначенням західних засобів масової інформації, так званих «африканських динозаврів» [11, с. 38]. В якості прикладу В. Кухта подає список довгожителів африканського політичного олімпу, складений нами на основі даних журналу «The Foreign Policy» і для зручності порівняльного аналізу упорядкований у вигляді таблиці (Див. Табл.1) [11, с. 38].

Таблиця 1

**Рейтинг персональної тривалості правління в окремих країнах
Тропічної Африки**

з/п	Прізвище правителя	Країна	Тривалість правління	Місце в рейтингу
1.	Роберт Мугабе	Зімбабве	32 р.	2
2.	Ісайяс Афеворкі	Еритрея	19 р.	8
3.	Мелес Зенауї	Ефіопія	21 р.	7
4.	Ідріс Дебі	Чад	22 р.	6
5.	Теодоро Обіанг Нгема Мбасого	Екваторіальна Гвінея	33 р.	1
6.	Яйя Джамме	Гамбія	18 р.	9
7.	Блез Компаоре	Буркіна-Фасо	25 р.	5
8.	Йовері Мусевенї	Уганда	26 р.	4
9.	Поль Кагаме	Руанда	12 р.	10
10.	Поль Бійя	Камерун	30 р.	3

Джерело: [11, с. 38].

«Таким чином, – як зазначає у дослідженні африканських партій Н. Косухін, – однопартійна система була найбільш характерною ознакою політичних режимів у переважній більшості африканських країн до кінця 80-х рр. На ті чи інші терміни вона встановлювалася в 38 країнах і на початок 1989 р. діяла в 30 країнах [10]. Авторитарна система використовувалася правлячою елітою задля збереження своєї монополії на владу як у країнах капіталістичного шляху розвитку, так і у країнах, які проголошували соціалістичну орієнтованість.

«В більшості країн з початково громадянськими багатопартійними системами, – підкреслює В. Буренков, – статус однопартійності був оформлений в законодавчому порядку. В Габоні, наприклад, однопартійна система була закріплена в Конституції 1975 р. В Танзанії Революційна партія стала єдиною легітимною силою країни за Конституцією 1977 р. В інших державах акти

конституційного закріплення однопартійності були затверджені: Малаві (1966 р.), Камеруні (1966 р.), Замбії (1972 р.), С'єрра-Леоні (1978 р.), Республіці Коморські Острови (1979 р.), Джибуті (1981 р.), Кенії (1982 р.)» [1, с. 78].

Витіснення однопартійними режимами багатопартійних демократій в більшості країн Тропічної Африки представляло на той час чи не єдиний варіант досягнення збалансованої рівноваги між штучною державністю (запроваджену за західним зразком) та строкатими традиційними поліетнічними суспільствами регіону. Іншими словами соціально-економічний та політичний розвиток новоутворених держав потребував єдності і консолідації, а це міг дати у тих умовах тільки авторитарний режим з однопартійною системою та персоналізованою владою харизматичного лідера.

Серед однопартійних режимів Тропічної Африки можна виокремити такі: 1) однопартійні режими утворені в результаті міжпартійних компромісів та поглинання однією домінуючою партією інших (Габон, Замбія, Камерун, Кот-д'Івуар, Танзанія та інші); 2) однопартійні бюрократично-авторитарні режими (Малаві, Судан, Сомалі та інші); 3) однопартійні диктаторські режими (Уганда за часів Іді Аміна, Центрально-африканська Республіка за часів Жан – Бедель Бокасси, Екваторіальна Гвінея за часів Франціско Масіаса Нгеми, Заїр за часів Мобуту Сесе Секо).

Але однопартійні системи, які були опорою авторитарних режимів, не виправдали надій, що поклалися на них. До кінця 80-х рр. громадська думка Африки почала розглядати їх як головну причину застою, найважливішу політичну перешкоду, що заважає соціальному прогресу.

Четвертий період розвитку африканської багатопартійності датується початком 90-х рр. XX ст. і триває до нашого часу. Головна його характеристика – це відмова від однопартійності і перехід до багатопартійності з правовою її регламентацією. Важливим фактором, який мав вплив на цей процес, були вимоги Міжнародного валютного фонду і Всесвітнього банку про необхідність реформування органів державної влади, ліквідацію однопартійності та встановлення демократичних принципів реалізації влади. В своєму виступі в 1991 р. на засіданні Економічної і соціальної ради ООН директор-розпорядник Міжнародного валютного фонду М. Камдесю застеріг африканські правлячі еліти відносно того, що Фонд віднині ретельно стежитиме за просуванням демократичних змін у африканських країнах [3, с. 40].

Як результат багатопартійні системи було легалізовано у 34 країнах, де діяла однопартійна система, або політичні партії взагалі були відсутні. Наприклад, в умовах військових режимів. Як результат, на початку XXI ст. у 43 із 48 держав Субсахарської Африки були встановлені багатопартійні системи [1, с. 131]. Водночас провідною тенденцією у формуванні багатопартійних систем стало домінування однієї партії. Такі партійні системи склалися у Ботсвані, Замбії, Зімбабве, Кенії, Малі, Мозамбіку, Намібії, Танзанії, Південно-африканській республіці, Маврикії, Беніні, Гвінеї-Бісау.

Перехід до багатопартійності супроводжувався і належною правовою регламентацією діяльності політичних партій. Перш за все, багатопартійність була затверджена у Конституціях африканських країн, а на їх основі були прийняті закони, які регламентують діяльність політичних партій: «Закон про політичні партії» (Алжир, 1989 р.), «Закон про політичні партії» (Камерун, 1990 р.), «Закон про політичні партії» (Кабо-Верде, 1990 р.), «Директиви з створення та реєстрації політичних партій» (Нігерія, 1996 р.), «Хартія про політичні партії» (Гвінея, 1991 р.) та інші.

Законодавство низки країн про політичні партії передбачає спеціальні положення, покликані гарантувати загальнонаціональний характер політичних партій та запобігати формуванню трибалістських та регіоналістських партій. Законодавство про політичні партії також чітко регламентує порядок їх утворення та припинення діяльності. Наприклад, Сенегальський закон про політичні партії (у редакції 1989 р.) передбачає розпуск партії, якщо вона не дотримується зобов'язання поважати принципи національного суверенітету та демократії щодо характеру держави (демократична, світська республіка), її інститутів (їх статусу та компетенції), національної незалежності, територіальної цілісності та єдності держави.

Підаються регламентації нормами права і норми щодо ідеології, політичних програм, організаційної структури партій, оскільки законодавство, яке регулює партійну діяльність було створено на основі західних законодавчих норм, котрі регламентують партійне будівництво. Йдеться про те, що з точки зору права, партійне будівництво у країнах Тропічної Африки у більшості випадків (Конституції, спеціальні закони про партії) належним чином регламентовані. Але, на жаль у політичному процесі вказані норми ігноруються і політичні партії функціонують, виходячи із норм традицій та відповідної культури тієї чи іншої держави.

Загальна характеристика політичних партій країн Тропічної Африки та їх класифікація.

Характеризуючи політичні партії країн Тропічної Африки у перехідний період від авторитаризму до демократії Г. Ердман виокремлює такі їх характерні риси. По-перше, неможливість визначити чисельність партії, оскільки дані, які подають самі партії є завищеними. Наприклад, «у письмовому опитуванні партій, що проводилося в Малаві, вказане загальне число їхніх членів становило 22 млн. чоловік, у той час як усе населення країни приблизно 10 млн. [21, с. 378]. Крім того досить часто питання членства підміняється електоральним вибором населення (тобто за яку партію голосували на виборах). У проведених Г. Ердманом опитуваннях у Замбії, Малаві та Танзанії відповідно 35, 41 та 71% опитаних заявили, що є членами будь-якої партії [21, с. 378]. Що звичайно мало ймовірно. Ще однією особливістю членства в партіях у африканських країнах є його подвійний (а то й потрійний) характер, який обумовлений прагматичністю громадян. А також, якщо старі партії мають високий рівень членства, то специфічною особливістю нових – є неформальне членство.

По-друге, слабкою є і організаційна структура партій. Особливо це стосується нових партій. Більшість з них не має постійної жорсткої організаційної структури та розвинутого апарату управління. І хоч усі великі партії декларують наявність регіональних, провінційних та районних організацій, зазвичай у реальності їх важко знайти. А в штаб-квартирах цих партій партійний апарат є малочисельним, що пояснюється відсутністю коштів. Відтак партійні функції неформально покладаються на членів уряду, а партії активізують свою діяльність лише напередодні виборів.

«Незважаючи на організаційну слабкість, – підкреслює Г. Ердман, – африканські партії активно беруть участь у виборах і політичному житті країни. Це досягається, насамперед, завдяки неформальним особистим зв'язкам політиків та розвиненій мережі клієнтів. Ця мережа і виконує функції партапарату і утворює невидиму основу африканських партій» [21, с. 378].

По-третє, «дещо звужений програмно-політичний спектр нових партій, більшість із яких проголошують «соціал-ліберальні» ідеологеми. У реальному політичному житті і особливо під час виборів, як правило, йде боротьба за владу, в ході якої стикаються не різні стратегії розвитку, а взаємні звинувачення: опозиція звинувачує правлячу партію чи коаліцію в корупції та різноманітних скандалах, а правлячий режим у свою чергу прагне всіма силами завуалювати опозицію та підкреслити свої успіхи» [21, с. 384]. На відміну від старих правлячих партій, що створювали свої масові громадські організації (профспілки, молодіжні об'єднання), нові партії зазвичай слабо пов'язані з громадянським суспільством. Одна з причин полягає в надмірній слабкості останнього. І в той же час багато нових партій віддають перевагу патрон-клієнтельним клієнтельним та етнічним зв'язкам, оскільки вони більш надійні і мають великий мобілізаційний потенціал.

Таким чином, в Африці партії насамперед формулюють і репрезентують етнічні, регіональні та клієнтельні інтереси, тобто переважає «партикуляристсько-територіальна артикуляція інтересів, а не функціональна...» [21, с. 384].

По-четверте, велика типологічна різноманітність політичних партій. Зберігається, але не часто, тип масової партії з розвинутою організаційною та партійною структурою (наприклад – танзанійська партія «Чама Ча Мапіндуз», Соціалістична партія Сенегалу та деякі інші). Крім масових партій можна виокремити і такі типи як неопатримоніальні, регіональні, етнічні, релігійні та інші партії. Багато нових африканських партій представляють собою невеликі клуби, сфера впливу яких дуже обмежена. Їм притаманні такі ознаки: «відсутність політичної програми (або вона не має принципового значення в практичній діяльності) і постійного бюрократичного апарату; переважання неформальних відносин, що спираються на розгалужену ієрархічну систему патронажно-клієнтальних зв'язків; членство має неформальний характер, хоча, на відміну від клубних партій, воно здатне організувати масову підтримку; соціальна база має територіально-партикуляристський характер. У цій домінуючій категорії африканських партій можна виділити два підтипи: партії, що спираються на державних чиновників, та партії, опорою яких є традиційні владні структури. Основним типом багатопартійності при цьому є багатопартійна система з домінуючою партією.

Але наявність великої кількості політичних партій не свідчить про високий ступінь політичного плюралізму в суспільстві. Багато партій нечисленні, іноді досить важко визначити їх політико-ідеологічну спрямованість. Крім того, багато політичних партій Африки представляли окремі етноси, а не державу в цілому. Через слабкість опозиційних партій їх участь у політичному процесі визначається традиціями та лояльністю по відношенню до правлячого режиму.

Крім того, «політичні партії в країнах Африки формуються в більшості випадків не навколо політичної платформи або партійної політики, яка проводиться партіями, а на основі взаємин

«патрон – клієнт», тобто особистих зв'язків між лідерами і рядовими членами, на взаєминах клановості, етноплемінної спільності, релігійних і тому подібних принципах, які ніяк не пов'язані ні з платформою, ні з політикою цієї партії» [9, с. 28]. Як приклад можна навести Федеративну демократичну республіку Ефіопію, де абсолютна більшість політичних партій складають етнічні (70 %), незважаючи на те, що у законодавстві сказано, що визнаються лише загальнодержавні та регіональні партії.

Незважаючи на виокремлені недоліки партієтворення, з початку 1990-х рр. багатопартійна демократія стала нормою у багатьох африканських країнах. При цьому ніякої концептуальної або порівняльної роботи на фінальних стадіях її впровадження проведено не було, і таким чином неіндустріалізовані африканські країни отримали ті ж установки щодо створення партійної системи, що і західні країни.

На основі типології політичних партій Г. Ердмана, Р. Гюнтера та Л. Даймонда [20; 21], можна зробити таку класифікацію політичних партій країн Тропічної Африки: 1) Традиційні партії місцевої еліти; 2) Клієнтельні партії; 3) Класові масові партії; 4) Плюралістичні масові партії; 5) Націоналістичні партії; 6) Моноетнічні партії; 7) Поліетнічні (конгресні) партії (союз, коаліція етнічних партій); 8) Релігійні партії; 9) Фундаменталістські партії та неототалітарні релігійні партії; 10) Електоральні партії; 11) Персоналістські партії; 12) Партії-рухи; 13) Партії «нової політики»/одного-двох актуальних питань.

Політичні партії Тропічної Африки в умовах демократичного транзиту. Зазначимо, що «розвиток партійних систем у суспільствах, які трансформуються, характеризується такими особливостями. По-перше, їх функціонування, діяльність обумовлені загальними тенденціями розвитку політичних партій у сучасному світі. По-друге, їх логіка розвитку підпорядковується логіці демократичного транзиту. І, по-третє, траєкторія їхньої еволюції обумовлюється низкою інституційних та соціокультурних чинників» [15, с. 201].

Якщо розглядати політичний транзит, то можна побачити, що як зарубіжні, так і вітчизняні науковці його логіку і результат розглядають по-різному. Наприклад, ужгородська дослідниця Р. Манайло-Приходько підкреслює, що «результат демократичної трансформації може бути трояким: а) успішний перехід до демократії, в процесі якого вчені виокремлюють різну кількість стадій і констатують утворення консолідованої демократії (країни Центрально-Східної Європи); б) зворотній рух до поставоритарного режиму. Сутність такої моделі полягає в тому, що демократичний розвиток припиняється і відбувається реставрація авторитарного режиму у різних його проявах (Наприклад, Республіка Білорусь, Туркменістан, Узбекистан); в) перерваний транзит, псевдодемократія, делегативна демократія, бюрократичний патрімоніалізм, гібридна держава тощо. Головна сутність такого стану суспільства – це боротьба в ньому авторитарних і демократичних тенденцій, яка пронизує всі сфери суспільного життя. Результат такої боротьби, як правило, не визначений, такий режим називають гібридним» [12, с. 52].

В умовах гібридного режиму партії перестають виконувати притаманні їм функції і перетворюються на субститути. «Такі партії, – констатує Ю. Мацієвський, – лише зовні нагадують моделі класичних партій. У партій-субститутів немає засадничих цінностей, які відображені у їхніх програмах; метою таких партій є задоволення інтересів своїх власників чи невеликої групи членів, а не впровадження своїх цінностей, візій, програм у суспільне життя; вони повністю залежні від свого лідера; внутрішня організація і взаємодія у таких партіях побудована не на демократичній звітності чи інших формальних процедурах, а на патрон-клієнтських зв'язках» [14, с. 282–283].

Суттю гібридної політичної системи, – підкреслює Г. Зеленько, – є співіснування формально демократичних політичних інститутів зі специфічними політичними практиками, наслідком чого є життя не «за законом», а «за поняттями» – неписаними правилами, які настільки глибоко укорінилися у суспільно-політичне життя, що у найбільш прибуткових сферах економіки витіснили формальні, які, своєю чергою, набули форми фасаду, а реальні ж політичні процеси відбуваються через взаємодію формальних і неформальних інститутів. Специфічне переплетіння формальних і неформальних інститутів й формування внаслідок цього вкрай специфічних політичних практик і становлять сутність кланово-олігархічного гібридного, (неопатримоніального) політичного режиму» [8, с. 144].

Інституційна специфіка неопатримоніального режиму передбачає: «а) приватне привласнення публічної влади в ім'я власних інтересів; б) злиття влади і власності, що виражається в контролі «політичних і адміністративних підприємців» над прибутковим бізнесом; в) комплектування державного апарату поза принципами конституційно регульованого законодавства або кар'єрного

просування; г) мінімізація доступу інших політичних груп до таких ресурсів і контролю за ними; д) персоналізація влади і слабка раціоналізація політичного процесу; ж) панування клієнтарно-патронажних відносин; з) домінування неопатримоніальних правил політичної гри, які мають на меті асиметричний взаємобмін послугами та статусними позиціями між «нерівними» учасниками патронажних відносин» [13, с. 132].

Таким чином, «нерозвинена партійна структура і політична структуризація є основою кланово-олігархічного режиму, оскільки функції, які покладаються у сталих демократіях на політичні партії в умовах кланово-олігархічного режиму виконують квазіпартії. Тобто за кланово-олігархічного режиму вони здебільшого перетворюються у субститут («псевдоінститут»), який, хоча й закріплений юридично, але артикулює інтереси ФПГ» [8, с. 158]. Ці слова Г. Зеленько писала про Україну, але вони є релевантними і для випадку Субсахарської Африки, де політичні партії відображають інтереси харизматичних лідерів, диктаторів, етнічних груп тощо. Ось таким є соціокультурне та політичне середовище в якому функціонують нині політичні партії і партійні системи у країнах Тропічної Африки, що робить їх класичними субститутами (псевдоінститутами, недоінститутами).

Отже, демократія як тип суспільного устрою, та сама спроба її запровадження за іноцивілізаційним (в даному випадку західним) стандартом, у відриві від реального укладу життя африканських спільнот приводить країни до встановлення гібридних режимів, які спотворюють політичні інститути і практики, в тому числі і політичні партії, роблячи їх «фасадними» та нефункціональними. Відтак для країн Тропічної Африки потрібен ще тривалий час для пошуку власної моделі демократичного устрою, який би поєднував місцеві традиції, культуру та демократичні політичні практики (позитивним прикладом у цьому контексті є Ботсвана, Маврикій).

Висновки. Охарактеризувавши особливості розвитку політичних партій і партійних систем у країнах Тропічної Африки, можна зробити такі висновки.

1. Партійне будівництво у африканських країнах відбувається в рамках особливого незахідного політичного процесу, який для країн Тропічної Африки має такі характеристики: специфічний спосіб організації влади, який поєднує принципи та інститути старих (традиційних, колоніальних) і нових форм автократії і демократії; інститут виборів є єдиним повноцінним демократичним інститутом в Африці, хоча процедури їх проведення увесь час порушуються; тривале перебування при владі однієї партії і незмінність політичних лідерів; президентсько-парламентська форма правління, яка по суті є президентською; відсутність стабілізуючої раціональної бюрократії; вагомий (інколи домінуючий) вплив армії на політичний процес; нерозвинутість громадянського суспільства; слабкість політичних партій, кланова їх природа, еволюція у бік режиму особистої влади, популістські стратегії їхньої діяльності; трабалізм; гібридний політичний режим.

2. Основними періодами розвитку політичних партій і партійних систем є: перший: між Першою та Другою світовими війнами (зародження політичних партій); другий: 1945–1970 рр. (формування багатопартійності); третій: 80-ті рр. XX ст. (домінування однопартійних систем); четвертий: починаючи з 90-х рр. XX ст., головною характеристикою якого є перехід до багатопартійності. Досліджено основні характеристики політичних партій Тропічної Африки: неможливість визначення чисельності партій; слабкість організаційної структури; звужений програмно-ідеологічний спектр партій; велика типологічна різноманітність. Запропоновано типологію політичних партій: 1) Традиційні партії місцевої еліти; 2) Клієнтельні партії; 3) Класові масові партії; 4) Пліуралістичні масові партії; 5) Націоналістичні партії; 6) Моноетнічні партії; 7) Поліетнічні (конгресні) партії (союз, коаліція етнічних партій); 8) Релігійні партії; 9) Фундаменталістські партії та неототалітарні релігійні партії; 10) Електоральні партії; 11) Персоналістські партії; 12) Партії-рухи; 13) Партії «нової політики»/ одного-двох актуальних питань.

3. Політичні партії і партійні системи в рамках демократичного транзиту діють в умовах гібридного політичного режиму, який перетворює партії на субститути, які не мають засадничих цінностей, а метою їх діяльності є задоволення інтересів своїх власників чи невеликої групи членів, а не впровадження своїх цінностей, програм розвитку суспільства. Вони повністю залежні від свого лідера; внутрішня організація і взаємодія у таких партіях побудована не на демократичній звітності чи інших формальних процедурах, а на патрон-клієнтських зв'язках.

Отже, для країн Тропічної Африки потрібен ще тривалий час для пошуку власної моделі демократичного устрою, який би поєднував місцеві традиції, культуру та демократичні політичні практики (позитивним прикладом у цьому контексті є Ботсвана, Маврикій) та надавав би можливість для повноцінного розвитку політичних інститутів, в тому числі і політичних партій.

Бібліографічний список:

1. Буренков В.В. Еволюція політичних систем Субсахарської Африки в постколоніальний період: дис.... канд. політ. наук: 23.00.04; НАН України, Інститут світової економіки і міжнародних відносин. Київ, 2013. 186 с.
2. Буренков В. Процеси демократизації суспільно-політичного життя країн Субсахарської Африки: проблеми і перспективи. *Дослідження світової політики: Збірник наукових праць*. 2007. Вип.38. С.78–93.
3. Гура В. Африка: протиріччя процесів політичної модернізації. *Дослідження світової політики: Збірник наукових праць*. Випуск 13. К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2000. С.39–47.
4. Да Коста Сапула Педро Камило К вопросу о специфике африканского политического процесса. URL: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/history/2018/02/2018-02-06.pdf> (дата звернення 03.07.2022).
5. Дахно І., Тимофіїв С. Країни світу: Енциклопедичний довідник. К.: МАПА, 2007. 608 с.
6. Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам. Принята резолюцией 1514 (XV) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1960 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/colonial.shtml (дата звернення: 03.07.2022).
7. Емельянов А. Особенности политического процесса и политических структур на африканском континенте. *Политические исследования*. 2013. С. 142–152.
8. Зеленюк Г. Траєкторія трансформації політичного режиму в Україні за роки незалежності: демократія vs клановість. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. С. 139–179.
9. Кассае Нгыусие В., Ивкина Н. Особенности политического развития Африки в постколониальный период. URL: <file:///D:/Downloads/osobennosti-politicheskogo-razvitiya-afriki-v-postkolonialnyy-period.pdf> (12.07.2020).
10. Косухин Н. Особенности партийного строительства и партийных систем в государствах Тропической Африки. URL: <http://www.africa.org.ua/library/03.htm> (дата звернення 12.08.2022).
11. Кухта В. Сучасні авторитарні політичні режими регіону Тропічної Африки та перспективи їх демократизації. *Політичне життя*. 2020. № 1. С. 37–43.
12. Манайло-Приходько Р. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України: дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2018. 292 с.
13. Манайло-Приходько Р., Остапеч Ю. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України: монографія. Ужгород: Вид-во «Рік-У», 2020. 338 с.
14. Мацієвський Ю. Від партій субститутів до справжніх партій: чи можливо це в Україні? *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 9 листопада 2019 року* / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 282–286.
15. Остапеч Ю. Методологічні засади аналізу еволюції партійних систем в умовах демократичного транзиту. Теоретико-методологічні підходи до вивчення суспільно-політичних інститутів та процесів: колективна монографія / за заг. ред. : Юрія Остапця і Маріана Токаря. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2022. С. 201–233.
16. Пай Л. Незападный политический процесс. URL: <file:///D:/Downloads/nezapadnyy-politicheskiy-protsess.pdf> (дата звернення 12.08.2022).
17. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю.Левенець (голова), Б.Шаповал та ін. К.: Парламентське видавництво, 2012. 808 с.
18. Рейтинг свободи держав світу за визначенням Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores> (Дата звернення: 12.05.2022).
19. Романюк А. Національний та регіональний політичні процеси: визначення та вимір. Теоретико-методологічні підходи до вивчення суспільно-політичних інститутів та процесів: колективна монографія / за заг. ред. : Юрія Остапця і Маріана Токаря. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2022. С. 179–201.
20. Diamond L., Gunther R. Types and Functions of Parties. *Political Parties and Democracy* / Ed. by L. Diamond, R. Gunther. The Johns Hopkins University Press, 2001. P. 3–39.
21. Erdmann G. Parteien in Afrika. *Afrika Spectrum*. Hamburg, 1999. Jg. 34, N 3. S.375–393.

References:

1. Burenkov V.V. Evoliutsiia politychnykh system Subsakharskoi Afryky v postkolonialnyi period: dys.... kand. polit. nauk: 23.00.04; NAN Ukrainy, Instytut svitovoi ekonomiky i mizhnarodnykh vidnosyn. Kyiv, 2013. 186 s.
2. Burenkov V. Protsesty demokratyzatsii suspilno-politychnoho zhyttia krain Subsakharskoi Afryky: problemy i perspektyvy. *Doslidzhennia svitovoi polityky: Zbirnyk naukovykh prats*. 2007. Vyp.38. S.78–93.
3. Hura V. Afryka: protyrichchia protsesiv politychnoi modernizatsii. *Doslidzhennia svitovoi polityky: Zbirnyk naukovykh prats*. Vypusk 13. K.: Instytut svitovoi ekonomiky i mizhnarodnykh vidnosyn NAN Ukrainy, 2000. S. 39–47.
4. Dakhno I., Tymofiiiev S. Krainy svitu: Entsiklopedychnyi dovidnyk. K.: MAPA, 2007. 608 s.

5. Da Kosta Sapula Pedro Kamylo K voprosu o spetsyfyke afrykanskohe polytycheskoho prtsessa. URL: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/history/2018/02/2018-02-06.pdf> (data zvernennia 03.07.2022).
6. Deklaratsiia o predostavleny nezavysymosti kolonyalnym stranam y narodam. Pryniata rezoliutsiei 1514 (XV) Heneralnoi Assamblei ot 14 dekabria 1960 h. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/colonial.shtml (Accessed: 03.07.2022).
7. Emelianov A. Osobennosti polytycheskoho prtsessa y polytycheskykh struktur na afrykanskom kontynente. *Polytycheskye yssledovaniia*. 2013. S. 142–152.
8. Zelenko H. Traiektoriia transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini za roky nezalezhnosti: demokratiia vs klanovist. Politychnyi protses u nezalezhnii Ukraini: pidsumky i problemy. Kyiv:: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh zhdoslidzhen imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy. S. 139–179.
9. Kassae Nyhusye V., Yvkyna N. Osobennosti polytycheskoho razvytiia Afryky v postkolonyalnyi peryod. URL: <file:///D:/Downloads/osobennosti-politicheskogo-razvitiia-afriki-v-postkolonialnyy-period.pdf> (Accessed: 12.07.2020).
10. Kosukhyn N. Osobennosti partyinoho stroytelstva y partyinykh system v hosudarstvakh Tropycheskoi Afryky. URL: <http://www.africa.org.ua/library/03.htm> (Accessed: 12.08.2022).
11. Kukhta V. Suchasni avtorytarni politychni rezhymy rehionu Tropicnoi Afryky ta perspektyvy yikh demokratyzatsii. *Politychne zhyttia*. 2020. № 1. S. 37–43.
12. Manailo-Prykhodko R. Rehionalnyi vymir rozvytku ta funktsionuvannia partiinoi systemy Ukrainy: dys. kand. polit. nauk: 23.00.02 / Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet. Uzhhorod, 2018. 292 s.
13. Manailo-Prykhodko R., Ostapets Yu. Rehionalnyi vymir rozvytku ta funktsionuvannia partiinoi systemy Ukrainy: monohrafiia. Uzhhorod: Vyd-vo «Rik-U», 2020. 338 s.
14. Matsiievskyi Yu. Vid partii substytutiv do spravzhnikh partii: chy mozhlyvo tse v Ukraini? Politychni partii i vybory: zbirnyk statei i tez za rezultatamy chetvertoi mizhnarodnoi naukovoii konferentsii kafedry politolohii «Politychni partii i vybory: ukrainski ta svitovi praktyky» (pamiatii Yuriiia Romanovycha Shvedy) vid 9 lystopada 2019 roku / za red. Anatoliia Romaniuka i Vitaliia Lytvyna. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2020. S. 282–286.
15. Ostapets Yu. Metodolohichni zasady analizu evoliutsii partiinykh system v umovakh demokratychnoho tranzytu. Teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyvchennia suspilno-politychnykh instytutiv ta protsesiv: kolektyvna monohshrafiia / za zah. red. : Yuriiia Ostaptsia i Mariana Tokaria. Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», 2022. S. 201–233.
16. Pai L. Nezapadnyi polytycheskyi protsess. URL: <file:///D:/Downloads/nezapadnyy-politicheskiy-protsess.pdf> (Accessed: 12.08.2022).
17. Politytychna entsyklopediia. Redkol.: Yu. Levenets (holova), B. Shapoval ta in. K.: Parlamentske vydavnytstvo, 2012. 808 s.
18. Reitynh svobody derzhav svitu za vyznachenniam Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores> (Accessed: 12.05.2022).
19. Romaniuk A. Natsionalnyi ta rehionalnyi politychni protsesy: vyznachennia ta vymir. Teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyvchennia suspilno-politychnykh instytutiv ta protsesiv: kolektyvna monohshrafiia / za zah. red. : Yuriiia Ostaptsia i Mariana Tokaria. Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», 2022. S. 179–201.
20. Diamond L., Gunther R. Types and Functions of Parties. *Political Parties and Democracy* / Ed. by L. Diamond, R. Gunther. The Johns Hopkins University Press, 2001. P. 3–39.
21. Erdmann G. Parteien in Afrika. *Afrika Spectrum*. Hamburg, 1999. Jg. 34, N 3. S. 375–393.

Ostapets Yu. O., Ostapets I. Yu. Features of formation of party systems of Tropical Africa countries

The peculiarities of party building in the countries of Tropical (Sub-Saharan, Black) Africa are characterized. It is emphasized that party building takes place within the framework of a non-Western type of political process. The main features of the political process for the countries of Tropical Africa are highlighted:

1) a specific way of organizing power, which combines the principles and institutions of old (traditional, colonial) and new forms of autocracy and democracy; 2) the institution of elections is the only full-fledged democratic institution in Africa, although the procedures for their holding are constantly violated; 3) a long stay in power of one party and the constancy of political leaders; 4) presidential-parliamentary form of government, which is essentially presidential; 5) lack of stabilizing rational bureaucracy; 6) significant (sometimes dominant) influence of the army on the political process; 7) underdevelopment of civil society; 8) weakness of political parties, their clan nature, evolution towards the regime of personal power, populist strategies of their activities; 9) tribalism; 10) hybrid political regime.

The main periods of the development of political parties in the countries of Tropical Africa are distinguished and studied: the first: between the First and Second World Wars (the birth of political parties); the second: 1945–1970 (formation of multi-party system); the third: the 80s of the XX century. (dominance of one-party systems); the fourth: starting from the 1990s, the main characteristic of which is the transition to multipartyism.

The main characteristics of political parties in Tropical Africa are studied: the impossibility of determining the number of parties; weakness of the organizational structure; narrowed program and ideological spectrum of parties; great typological diversity. A typology of political parties is proposed: 1) Traditional parties of the local elite; 2) Customer batches; 3) Class mass parties; 4) Pluralist mass parties; 5) Nationalist parties; 6) Mono-ethnic parties; 7) Polyethnic (congress) parties (union, coalition of ethnic parties); 8) Religious parties; 9) Fundamentalist parties and neo-totalitarian religious parties; 10) Electoral parties; 11) Personalist parties; 12) Parties-movements; 13) Parties of "new politics"/ one or two topical issues.

Conclusions are made regarding the peculiarities of the functioning of political parties in the countries of Tropical Africa in the conditions of democratic transit, as a rule, this is a hybrid political regime.

Keywords: *Tropical Africa, democratic transition, political process, parliamentary elections, hybrid political regime, political parties of Tropical African countries, neopatrimonialism.*